

نگارش: هوشنگ ناصرزاده

مقاومت در برابر اعمال بازداشت و حبس غیرقانونی

۱- آیا مقاومت در برابر بازداشت و حبس غیرقانونی جایز است؟:

گفتیم که دستگیری و بازداشت و حبس غیرقانونی جرم است و مرتکب این جرم نیز در صورت احراز مسئولیت، برخسب مورد مستوجب مواخذه می باشد.

حال سؤال این است: آیا فرد یا افرادی که در معرض دستگیری و بازداشت غیرقانونی قرار می گیرند، در برابر چنین تعرضی می توانند مقاومت نشان دهند، و از آزادی خود دفاع کنند؟ و آیا چنین دفاعی مشروع تلقی می گردد یا نه؟ در قرآن کریم، آیات متعددی درباره عدم تمکین و تسلیم در برابر ستم و تعدی وجود دارد که از آن جمله: آیه شریفه ۲۷۹، از مبارکه بقره می فرماید:

«نباید ظلم کنید و نباید به ظلم تن در دهید.»

پارهای از مواد اعلامیه‌های مربوط به حقوق بشر^(۱) نیز ناظر بر همین امر می‌باشند که از آن جمله‌اند:

۱-۱- ماده ۲ اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه، مصوب ۲۶ اوت ۱۷۸۹ که مقاومت در برابر ستم را یکی از حقوق طبیعی و لایزال بشر قلمداد کرده.

۱-۲- اصل ۳۳ اعلامیه حقوق بشر و شهروند مصوب ۱۷۹۳، که می‌گوید: «مقاومت در برابر ستم، محصول سایر حقوق انسانی است».

۱-۳- و اصل ۳۵ همین اعلامیه که مفاد آن چنین است:

«هنگامی که حکومت، حقوق مردم را مورد تجاوز قرار دهد شورش

برای همه یا بخشی از مردم از زمره مقدس‌ترین حقوق و واجب‌ترین

تکالیف است».^(۲)

۱-۴- و بالاخره اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ...

۱-۵- و مواد ۴۸ و ۷۱ و ۷۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) ...

بازداشت غیرقانونی به وسیله افراد عادی، و مأمورین دولت را جرم دانسته، و ماده ۵۳ همین قانون، و ماده ۱۲۴ قانون آئین دادرسی کیفری، بازداشت غیرقانونی به وسیله عوامل قضائی، و مأمورین پلیس را جرم تلقی کرده، و مرتکب را مستوجب کیفر شناخته.

۱-۶- و اصول ۳۸ و ۳۹ قانون اساسی، و ماده ۶۲ (تعزیرات) که جانشین

ماده ۱۳۶ قانون مجازات عمومی شده، ایذاء و آزار افراد را ممنوع نموده، و فی‌الجمله: ماده ۶۲ مقرر کرده:

«هرگاه یکی از مستخدمین و مأمورین قضائی یا غیرقضائی در ضمن

(۱)- برای آگاهی از مفاد اعلامیه‌های حقوق بشر، و قراردادهای ژنو، مراجعه شود به: ناصرزاده، هوشنگ، اعلامیه‌های حقوق بشر، چاپ و انتشار نشر جهاد دانشگاهی، واحد مرکزی، زمستان ۱۳۷۲.

(۲)- قاضی، دکتر ابوالفضل، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، ج ۱، ص ۶۵۰.

انجام وظایف خود یا به مناسبت آن بدون مجور قانونی کسی را آزار کند یا امر به آزار کسی بنماید به حسب مورد قصاص یا دیه یا به ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهد شد.»

اگرچه جرم شناختن بازداشت غیرقانونی، و ایزاء و آزار افراد (باتوجه به اینکه بازداشت و حبس نیز خود نوعی ایزاء و آزار می‌باشند) ظاهراً دفاع در برابر آن را تا حدود زیادی توجیه می‌کند.

معهداً ماده ۹۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، به صراحت مقرر کرده:

«قتل و جرح و ضرب هرگاه در مقام دفاع از نفس یا عرض یا مال خود مرتکب یا شخص دیگری واقع شود با رعایت مواد ذیل مرتکب مجازات نمیشود. مشروط بر اینکه دفاع متناسب با خطری باشد که مرتکب را تهدید میکرده است.»

«تبصره — در مورد دفاع از مال غیر استمداد صاحب مال شرط است.»

۱-۷ — و ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی، که جانشین ماده ۴۳ قانون مجازات عمومی شده، دفاع از خود یا دیگری را در برابر تجاوز فعلی یا خطر قریب‌الوقوع، تحت شرایطی جایز دانسته و مقرر کرده:

«هرکس در مقام دفاع از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب‌الوقوع عملی انجام دهد که جرم باشد در صورت اجتماع شرایط زیر قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود.»

۱- دفاع با تجاوز و خطر متناسب باشد.

۲- عمل ارتكابی بیش از حد لازم نباشد.

۳- توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد و یا مداخله قوای مذکور در رفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.
تبصره - وقتی دفاع از نفس و یا ناموس و یا عرض و یا مال و یا آزادی تن دیگری جایز است که او ناتوان از دفاع بوده و نیاز به کمک داشته باشد».

۸-۱ و ماده ۹۳ (تعزیرات) که جانشین ماده ۱۸۵ قانون مجازات عمومی شده مقرر نموده:

«در مورد هر فعلی که مطابق این قانون جرم با نفس یا عرض محسوب میشود ولو اینکه از مأمورین دولتی صادر گردد استعمال هرگونه مقاومت و قوه برای دفاع از نفس یا عرض جایز خواهد بود و برای دفاع از مال جایز است استعمال قوه لازمه برای رد هر فعلی که به موجب مواد مربوط به سرقت جرم محسوب شده است».

بدین ترتیب، براساس حکم قرآن کریم، و مفاد اعلامیه‌های حقوق بشر، و نیز طبق مواد قانونی که ذکر آنها گذشت، با عنایت به اینکه سلب آزادی تن، تعرض به آزادی تن، و از شقوق تجاوز به نفس بشمار می‌رود^(۱) خاصه با توجه به تصریح ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی، دفاع در برابر چنین تعرضی که من غیرحق، و بطور غیرقانونی اعمال گردد، با تحقق شرایطی که قانون مقرر کرده، علی‌الاصول جایز می‌باشد.

۹-۱- آقای دکتر پیمانی نیز در کتاب خود، در این باره می‌نویسد:

«شخصی که آزادی تنش ناحق و در غیر از مواردی که قانون آن را

(۱) - پیمانی، دکتر ضیاءالدین، تفصیل قواعد دفاع مشروع در حقوق جزائی ایران - ص ۱۷۰ و جعفری لنگرودی، دکتر محمد جعفری ترمینولوژی حقوق، شماره ۲۳۰.

تجویز کرده است مورد تجاوز و تعرض قرار گیرد، می‌تواند براساس مقررات مواد ۴۳ و ۴۴ جدیدالتصویب قانون مجازات عمومی به دفاع مشروع متوسل گردد و با سرکوب کردن تجاوز، از وقوع آن جلوگیری و به هر وسیله‌ای که مقتضی باشد، از آزادی تن خود دفاع کند»^(۱)

اما در اینجا باید بین افراد عادی، و مأمورین دولتی که مرتکب بازداشت و حبس غیرقانونی می‌گردند قائل به تفکیک بود. . . .
باتوجه به آنچه که گفته شد، اگر بازداشت غیرقانونی، به وسیله افراد عادی صورت گیرد، در محدوده قانون، دفاع و مقاومت در برابر آن جایز است.
و اما وضعیت در مورد مأمورین دولت در خور بررسی جداگانه‌ای است که ذیلاً بدان می‌پردازیم. . . .

۲- مقاومت در برابر مأمورین دولت که اقدام به بازداشت غیرقانونی می‌کنند:

همانطور که گفتیم: اگر تعرض غیرقانونی، از سوی افراد عادی باشد، با رعایت شرایط مقرر در قانون، در مشروعیت دفاع در برابر آن، تردید نمی‌توان کرد.

ولی اگر این تعرض، از سوی مأمورین دولت باشد، در این صورت حکم قضیه چیست؟

آیا مقاومت در برابر مأمور دولت نیز جایز می‌باشد؟

باید گفت در این مورد بین صاحب نظران، اختلاف عقیده وجود دارد، -
وعده‌ای مقاومت در برابر مأمورین دولت را فاقد مجوز قانونی میدانند. . . .

(۱) - پیمانی، دکتر ضیاءالدین، تفصیل قواعد دفاع مشروع در حقوق جزائی ایران، ص ۱۷۰.

و برعکس، عده‌ای دیگر، خاصه در مواردی که جهت نامشروع تعرض مأمور دولت، آشکار باشد عقیده به جواز دفاع دارند...

در «سمینار نقش پلیس در حمایت از حقوق بشر، سال ۱۳۶۳ سازمان ملل متحد» این امر موضوع بحث قرار گرفت، و در پاره‌ای از کشورها، چنین حقی برای افراد در نظر گرفته شده است.^(۱)

«در حقوق روم قاعده‌ای بود که مقاومت در برابر مأمورین وصول مالیات را در صورت تعدی آنها اجازه می‌داد، اما مؤلفین عهد قدیم این قاعده را تعمیم می‌دادند و حتی بعضی از آنها مثل فارینا سیوس چنین مقاومتی را تکلیف افراد می‌دانستند».^(۲)

و «ژوس» مؤلف حقوقی فرانسه، تحت تأثیر این قاعده مینویسد:

«در چند مورد برای کسیکه می‌خواهند دستگیرش کنند حق مقاومت وجود دارد. اول وقتی که توقیف‌کننده صلاحیت اینکار را ندارد، دوم موقعی که صلاحیت دارد ولی حکمی از مرجع مربوطه ندارد یا حکم و دستوری از قاضی فاقد صلاحیت در دست دارد، سوم آنکه از حدود صلاحیت خود خارج شده یا آنکه به هیچ وجه رعایت اصول عدل و داد را ننموده است. درحقیقت چنین مقاومتی نه فقط ترمرد نیست، بلکه دفاع مشروع است، بنابراین کسیکه می‌خواهند به ناحق توقیفش کنند نه فقط حق مقاومت دارد بلکه مجاز است دوستان و همسایگان خود را نیز برای نجات خویش و برای معاضدت در دفاع بکمک بطلبند»^(۳)

(۱) و (۲) - باقری، دکتر عباس، رساله درباه دفاع مشروع، ص ۴۴.

(۳) - باقری، دکتر عباس، رساله درباه دفاع مشروع، ص ۴۸.

قانون جزای ۱۷۹۱ تحت تأثیر این سنت تاریخی فقط موقعی مقاومت توأم با اعمال قوه را قابل مجازات می‌دانست که در برابر مأمور دولت که به سبب شغل خود و مشغول انجام وظیفه قانونی خویش میباشد صورت گیرد. به عبارت دیگر در غیر از مواقعی که مأمور وظیفه قانونی خود را انجام می‌داد، مقاومت توأم با قوه را جایز می‌دانست.

«آرماند کارل»، محقق فرانسوی، طی مقاله‌ای در روزنامه «لوناسیونال» در سال ۱۸۳۲، اظهار عقیده کرد:

«حق دفاع در برابر هر حمله نامشروعی وجود دارد»

نامبرده برای اثبات عقیده خود، به ماده ۲ اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه (۱۷۹۳) استناد نمود که می‌گفت:

«هر اقدامی که علیه شخصی صورت گیرد و خارج از حدود و صورتی باشد که قانون معین کرده، خودسرانه و ستمگرانه است، کسی که بخواهند علیه او بعنف چنین اقدامی نمایند حق دارد اعمال قوه و مقاومت کند». گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

یادآوری میشود که محقق مذکور به لحاظ انتشار این مقاله، تحت تعقیب قرار گرفت، ولی سرانجام در دادگاه جنائی «سن» تبرئه شد.
«گارو» عقیده دارد که:

«مقاومت در برابر حمله نامشروع مأمورین دولت بطور مطلق جایز است»^(۱)

هم او می‌گوید:

«در حقیقت آنچه جرم تمرد را بوجود می‌آورد نافرمانی و بی‌اعتنائی

(۱) - باقری. دکتر عباس. رساله درباره دفاع مشروع ص ۴۹ و ۴۶ و ۴۵.

نسبت به قانون است اعمال قوه در برابر مأمورین دولت وسیله بروز تظاهر این نافرمانی و بی‌اعتنائی است. پس وقتی مأمور دولت قانون را اجراء نمی‌کند و از حدود وظیفه خود خارج میشود یا از آن سوءاستفاده مینماید مرتکب عمل خودسرانه‌ای به ضرر شخص شده است بالنتیجه شخص وقتی در برابر او ایستادگی میکند در واقع در مقابل نقض قانون مقاومت کرده است نه اجرای قانون و چنین مقاومتی نه تنها جرم نیست بلکه کاملاً مشروع است»^(۱)

«فرماند تیری»، دیگر اندیشمند فرانسوی نیز، با توجه به قانون اساسی سال ۱۷۹۱ که «حق مقاومت در برابر آزار و شکنجه را در عداد حقوق طبیعی و غیرقابل تجاوز انسان قرارداده می‌گوید:

«چه از لحاظ عقلی و چه از نظر حقوق تحقیقی تردید نیست که شخص می‌تواند در برابر فرامین و اقدامات نامشروع مأمورین دولتی مقاومت کند»^(۲)

در مقابل، عده دیگری با مقاومت در برابر مأمورین دولتی اظهار مخالفت کرده‌اند که از آن جمله به چند مورد اشاره میشود...

«پواتسون» حقوق‌دان فرانسوی، می‌گوید:

«حتی اگر عمل مأمور غیرقانونی باشد مقاومت در برابر آن جایز نیست و در هر حال تمرد محسوب است».

دیوان کشور فرانسه نیز طی آراء متعددی به اطاعت محض در برابر مأمورین دولت اظهار عقیده کرده، زیرا «اصل براین است که عمل آنها در حدود قانون

(۱) و (۲) - باقری، دکتر عباس، رساله درباره دفاع مشروع، ص ۴۹ و ۴۶ و ۴۵.

و برای اجرای قانون است و به این ترتیب اماره مطلقاً له مأمورین دولت ایجاد گردیده.

فی الجمله این دیوان، در رأی مورخ ۳ ژوئیه ۱۸۲۴ خود چنین اظهار نظر کرده: «باتوجه به اینکه فرض قانونی این است که صاحب منصبان و مأموران قوای مسلح که ضابط قانون هستند به قانون احترام می‌گذارند و خارج از حدود آن عملی انجام نمی‌دهند، هر چند صاحب منصبان مذکور در مقابل عملی که خارج از حدود اختیارات خود انجام می‌دهند مسئول می‌باشند ولی این مسئولیت افراد مردم را از تکلیف اطاعتی که دارند معاف نمی‌سازد و در هیچ حالتی این اجازه را به آنها نمی‌دهد که با اعمال قوه و آزار و تعدی در مقابل اقداماتی که تا دلیل مخالفی در دست نباشد اصل آن است که ناشی از مقام قانونی و واجد صلاحیت است، مقاومت نمایند»^(۱)

آراء ۲۶ دسامبر و ۱۷ اوت ۱۸۴۹ و ۲۲ اوت ۱۸۶۶ و ۲۹ فوریه ۱۸۸۴ و پاره‌ای آراء دیگر نیز مؤید همین امرند گرچه اغلب محاکم استیناف قائل به تعدیل در این روش می‌باشند.

در این میان، عده‌ای دیگر راه وسط را انتخاب کرده‌اند...
«ایزامبر» معتقد است:

«اطاعت از مأمورین دولت در صورتیکه دارای حکمی باشند ضروری است حتی اگر آن حکم خلاف قاعده تنظیم و صادر شده باشد. در اصل نمی‌توان در برابر مأموری که برگ جلب از قاضی فاقد صلاحیتی در دست دارد مقاومت نمود. اگر نقصی در حکم وجود داشته باشد مجوز مقاومت و باعث مشروعیت دفاع در برابر مأمور نمیشود»^(۲)

(۱) و (۲) - باقری. دکتر عباس. رساله درباره دفاع مشروع. ص ۴۵.

«گارسون» می‌گوید:

«اگر عمل مأمور بطور بین و آشکاری خلاف قانون و جنحه و جنایت باشد به هیچ وجه نمی‌توان طرف را از مقاومت در برابر آن منع کرد»

نامبرده اضافه می‌کند:

«برای جلوگیری از بی‌نظمی احتمالی که دیوان کشور از آن بیم دارد باید به مسئله تناسب در دفاع در این مورد اهمیت زیاد داد. همانطور که دفاع هیچ وقت نمی‌تواند بی‌حد و حصر و خارج از حدود ضرورت باشد در این مورد هم رعایت تناسب در اقدامات دفاعی کاملاً لازم و ضروری است»^(۱)

آقای دکتر باقری، پس از بیان نظریات فوق‌الذکر، خود نیز چنین اظهارنظری می‌کند:

«اعتبار مأمور دولت امری است عَرْضِی که ناشی از موقعیت خاص وی در مقام اجرای قانون است هرآینه مأمور، چه در حین، و چه حتی بسبب انجام وظیفه خود، از حدود قانون تجاوز نمود منشاء این اعتبار از بین میرود و مأمور مثل يك فرد عادی میشود. اگر این اشکال پیش آورده شود که قبول و تجویز مقاومت در برابر مأمورین دولتی به نظم عمومی خلل وارد می‌آورد و ارکان دستگاه دولتی را متزلزل می‌کند میتوان پاسخ داد که نفی این حق نیز که به منزله باز گذاشتن دست مأمورین در تجاوز و تعدی به حقوق مردم است بنیان اجتماع و زندگی اجتماعی را سست خواهد نمود حتی

(۱) - باقری، دکتر عباس. رساله درباره دفاع مشروع. ص ۴۵.

دیوان کشور فرانسه که علاقه‌ای به قبول حق دفاع در برابر اعمال خلاف رویه مأمورین دولتی ندارد، در صورتی که عمل ارتكابی اینگونه مأمورین بقدری خلاف قانون باشد که مطلقاً ارتباطی با وظایف آنها نداشته باشد، دفاع در برابر آن را مجاز می‌شناسد»^(۱)

باتوجه به نظرات و عقاید سه‌گانه‌ای که در این باره ابراز گردیده قوانین جزائی نیز از این لحاظ سه دسته می‌باشند...

یکی قوانینی که مقاومت در برابر اعمال مأمورین دولت را موقعی، ترمذ و غیرمجاز می‌شناسند که اقدام مأمور مشروع و قانونی باشد (مثل قوانین آلمان و ایتالیا).

دسته دیگر قوانینی که حمله یا مقاومت یا اعمال قوه یا آزار و تعدی را در صورتی که برای جلوگیری از اجرای قانون یا احکام دادگستری باشد ترمذ قلمداد می‌کنند (مثل قانون جزای فرانسه و قانون جزای یونان).

و بالاخره دسته سوم، قوانینی هستند که بین این نظریات تلفیقی به عمل آورده، و در مورد ترمذ نسبت به مأموری که از حدود وظیفه خود خارج شود قائل به تخفیف کیفر می‌باشد. (مثل قانون ۱۸۴۰ هانور)^(۲)

۳- مقاومت در برابر مأمور دولت از لحاظ قوانین جزائی ایران:

به منظور بررسی موضع قوانین جزائی ایران درباره مجاز یا غیرمجاز بودن مقاومت در برابر اقدام غیرقانونی مأمورین دولتی، اضافه بر مواد قانونی که در همین قسمت از بحث، بدانها اشاره شد، به ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، و مواد ۹۳ و ۹۵ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) نیز که به ترتیب

(۱) و (۲) - همان مأخذ پیشین، صفحات ۴۹ و ۴۵.

جانشین مواد ۴۴ و ۱۸۵ و ۱۸۷ قانون مجازات عمومی گردیده‌اند، باید مراجعه و استناد نمود...

همانطور که پیشتر هم گفته شد: طبق ماده ۹۳ (تعزیرات):

«در مورد هر فعلی که مطابق این قانون جرم بر نفس... محسوب

میشود ولو اینکه از مأمورین دولتی صادر گردد استعمال هرگونه

مقاومت و قوه برای دفاع از نفس یا عرض جایز خواهد بود...»

باتوجه به تصریح ماده بر «ولو اینکه از مأمورین دولتی صادر گردد...»

ظاهراً مقاومت در برابر مأمورین دولت، به منظور دفاع از نفس یا عرض، با

تحقق شرایط دفاع، جایز می‌باشد...

از آنجا که تعرض به آزادی تن، و از جمله بازداشت و حبس غیرقانونی نیز از

شقوقو تعرض به نفس است و خاصه با توجه به مفاد ماده ۶۱ که پیشتر ذکر آن

گذشت، و به صراحت می‌گوید: «هرکس در مقام دفاع از نفس یا... آزادی تن خود

یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز فعلی یا خطر قریب‌الوقوع عملی انجام دهد که

جرم باشد در صورت اجتماع شرایط زیرقابل تعقیب و مجازات نخواهد بود...» و

با عنایت به اینکه مفاد ماده، اطلاق دارد و مأمور دولت را استثناء نکرده پس

مقاومت و دفاع در برابر مأمورین دولت که اقدام به بازداشت و حبس غیرقانونی

می‌نمایند جایز می‌نماید... اما با توجه به مفاد ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، و

ماده ۹۵ (تعزیرات)، باید گفت قانونگذار بین مأمورین دولت، قائل به تفکیک شده است...

توضیح اینکه: مواد قانونی مذکور در مورد مأمورین امنیتی و انتظامی و

ضابطین دادگستری، حکم خاصی صادر کرده، و مقاومت در برابر آنها را اضافه

بر شرایط کلی لازم برای مشروعیت دفاع، به قیود دیگری به این شرح نیز مقید

نموده است:

۱- مأمورین مذکور از حدود وظیفه خود خارج شوند.

۲- برحسب ادله و قرائن موجود، خوف آن باشد که عملیات آنان موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض گردد.

براین اساس مادام که مأمورین مذکور مشغول انجام وظیفه خود باشند مقاومت در برابر آنها دفاع مشروع به حساب نمی‌آید...

مفاد مواد قانونی اخیرالذکر چنین است...

ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی:

«مقاومت در برابر قوای تأمینی و انتظامی در مواقعی که مشغول انجام وظیفه خود باشند، دفاع محسوب نمیشود ولی هرگاه قوای مزبور از حدود وظیفه خود خارج شوند و حسب ادله و قرائن موجود خوف آن باشد که عملیات آنان موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض یا ناموس گردد در اینصورت دفاع جایز است».

ماده ۹۵ تعزیرات: «مقاومت در مقابل قوای شهربانی و ژاندارمری^(۱) و دیگر ضابطین دادگستری در موقعی که مشغول انجام وظیفه خود باشند دفاع محسوب نمیشود ولی هرگاه اشخاص مزبور از حدود وظیفه خود خارج شوند و برحسب ادله و قرائن موجود خوف آن باشد که عملیات آنها موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض گردد در اینصورت دفاع در مقابل آنها نیز جایز است»

(۱) - شهربانی و ژاندارمری، و کمیته انقلاب اسلامی، براساس ماده ۱ قانون نیروی انتظامی مصوب ۱۳۶۹/۴/۲۷، در همدیگر ادغام و از ترکیب آنها، سازمان واحدی، تحت عنوان: «نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران» تشکیل گردیده. جهت آگاهی بیشتر، مراجعه شود به: ناصرزاده، هوشنگ، مجموعه کامل قوانین نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران.

بنابراین مادام که مأمورین مذکور مشغول انجام وظیفه خود باشند و از حدود وظیفه قانونی خود خارج نشوند و چنان خوفی که قانون بدان اشاره کرده، موجود نباشد، مقاومت و دفاع در برابر آنها مشروع و جایز نخواهد بود. ولی اگر مأمورین مذکور از حدود وظایف قانونی خود خارج شوند و چنان بیم و خوفی موجود باشد دفاع در برابر آنها نیز جایز خواهد بود.

همانطور که ملاحظه میشود. قانونگذار گرچه اصولاً مقاومت در برابر رفتار غیرقانونی و مجرماتۀ افراد عادی، و حتی مأمورین دولتی را اجازه داده (ماده ۹۳)، لیکن دامنه مقاومت در برابر مأمورین امنیتی و انتظامی و سایر ضابطین دادگستری را محدود به حدود و مقید به قیودی کرده که ذکر آن گذشت.

۴- توجیه قانون:

در توجیه موضع‌گیری قانونگذار مواد مربوطه در قانون مجازات عمومی، آقای دکتر پیمانی در کتاب خود توضیحی داده‌اند، که چون به شرحی که گذشت مواد مربوطه در قانون مجازات اسلامی، جانشین مواد مذکور شده‌اند و این توجیه، در عین حال به این مواد هم می‌تواند از لحاظ بحث نظری ارتباط پیدا کند لذا توضیح توجیهی ایشان در اینجا عیناً نقل می‌گردد. . .

«بطور کلی به عقیده ما انگیزه قانون‌گذار از محدود کردن دامنه حق قانونی دفاع مشروع در این قبیل موارد، همان مصلحت جامعه و تأمین امکانات لازم برای انجام وظیفه این مأمورین و ممانعت از توسل به دست‌آویزهای خطرناکی است که ممکن است به وسیله عناصر ضد اجتماعی، یعنی بزهکاران برای جلوگیری از انجام وظیفه این مأمورین بکار گرفته شود. و این همان مصلحتی است که اساس سیاست کیفری يك مقنن خوب را تشکیل میدهد.

به نظر ما اساس این فکر بر دو ملاحظه استوار است. اول آنکه اصولاً تعرضاتی که نتیجه آن فقط سلب آزادی تن باشد، مشروط برآنکه این سلب آزادی خطری مستقیم یا غیرمستقیم برای جسم و جان و سلامت طرف تجاوز ایجاد نکند، آنچنان خطرناک نیستند تا به اشخاص عادی اجازه مقابله با مأمورین قوای مزبور در حین انجام وظیفه داده شود و ثانیاً تشخیص حدود آزادی و عواملی که موجب سلب یا محدود کردن آن میشوند، بقدری دقیق و مشکل است، که دادن اجازه اعمال قدرت به اشخاص عادی در مقابل مأمورین مزبور، امری خطرناک و مغایر دوراندیشی و مصلحت‌جوئی قانون‌گذار تلقی میشود»^(۱)

۵- نتیجه بحث:

از آنچه که گفته شد این نتیجه بدست می‌آید که:

طبق ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی، در برابر بازداشت و حبس غیرقانونی، اگر از سوی افراد عادی صورت گیرد، مقاومت و دفاع با رعایت شرایط تحقق دفاع که در قانون مقرر شده جایز است.

بر اساس همین ماده قانونی، و نیز طبق ماده ۹۳ (تعزیرات) مقاومت در برابر مأمورین دولتی هم با تحقق شرایط دفاع، جایز می‌باشد.

ولی با توجه به ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، و با عنایت به ماده ۹۵ (تعزیرات) در برابر مأمورین امنیتی و انتظامی و شهربانی و ژاندارمری، و سایر ضابطین دادگستری، علی‌الاصول، مقاومت جایز نیست مگر آنکه:

اولاً مأمورین اخیرالذکر از حد و وظیفه قانونی خود خارج شوند.

(۱) - پیمانی، دکتر ضیاءالدین، تفصیل قواعد دفاع مشروع در حقوق جزائی ایران، ص ۷۳.

ثانیاً خوف آن باشد که عملیات آنها موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض گردد. که «در اینصورت دفاع در مقابل آنها نیز جایز است».

ضمناً چنانچه مأمورین اخیرالذکر، به دستور مقامات قضائی که علی‌الاصول اختیار بازداشت افراد را دارند، اقدام به بازداشت و حبس کنند که از غیرقانونی بودن آن اطلاع ندارند. اما کسی که باید بازداشت شود خود از این امر آگاه می‌باشد، در چنین حالتی مقاومت در برابر آنها جایز نیست، بلکه بازداشت شده میتواند طبق ماده ۳۸ قانون آئین دادرسی کیفری اقدام کند.

زیرا با توجه به مواد ۱۹ و ۲۴ و ۴۷... قانون آئین دادرسی کیفری مأمورین مذکور باید دستور مقام قضائی را اطاعت و اجرا نمایند.

و طبق ماده ۴۰ (تعزیرات)، اگر در دستگیری و بازداشت کسی که باید بازداشت شود مسامحه نمایند مستوجب تعقیب خواهند بود.

و طبق ماده ۱۱۷ قانون آئین دادرسی کیفری در اجرای دستور جلب میتوانند به زور متوسل شوند.

و براساس ماده ۵۷ قانون مجازات اسلامی، در اجرای امر آمر قانونی، و در صورت جهل به غیرقانونی بودن دستور، از مجازات معافاند و لذا عمل آنها، در حالت مورد بحث جرم نیست تا مقاومت در برابر آن جایز باشد.

در اینجا لازم به تذکر است، که اگر قانونگذار، در جهت رعایت مصالح جامعه، و حفظ نظم عمومی، و مآلاً دادن امکان به مأمورین، در انجام وظایف قانونیشان، قلمرو دفاع مشروع را که خود بدان تصریح، و آن را تجویز نموده، به شرحی که گذشت، در این مورد خاص، و در مانحن فیه، محدود کرده است، ولی باید توجه داشت که به هر حال، از این رهگذر، خطر تجاوز به آزادی تن افراد، لاقلاً، بالقوه، وجود دارد، و لذا باید در جهت توسعه و اعتلاء دانش عمومی و پلیسی و حقوقی

مأمورین مذکور نیز، اقدام واقعی و مؤثر، از سوی مسئولین ذیربط، معمول گردد تا با آگاهی لازم و کافی عمل کنند، و مآلاً از میزان سهو و خطای آنان کاسته شود، و احیاناً از حمایت قانونگذار، سوء برداشت و سوء استفاده ننمایند.

۶- آیا ارتکاب بازداشت به عنوان دفاع مشروع، جایز است؟

در اینجا سؤال این است که اگر فردی مورد تعرض غیرقانونی، و رفتار مجرمانه قرار گیرد، در مقام دفاع از خود، و در صورت لزوم، می‌تواند به بازداشت متعرض اقدام کند. یا ارتکاب چنین کاری از سوی وی بازداشت غیرقانونی تلقی شده و از این جهت در خور تعقیب و کیفر خواهد بود؟

فرض کنیم سارقى وارد منزلى شود و اقدام به سرقت نماید، و صاحب منزل، چاره و ضرورت را در این بیند که درب اطاق را به روی او ببندد و وی را موقتاً در آن اطاق محبوس سازد تا مأمورین انتظامی برسند و او را دستگیر نمایند. . . . یا اینکه شخصی به قصد تجاوز ناموسی به کسی، او را مورد تعرض قرار دهد. . . و یا اینکه به قصد کشتن وی اقدام نماید. . .

و در چنین احوالی، شخصی که مورد تعرض و حمله قرار گرفته، راه چاره و رهایی خود را از دست متجاوز، محبوس کردن وی در اطاق یا محل خاصی ببیند، و به این کار اقدام کند. . .

حکم قضیه در این باره چیست؟ آیا اقدام به حبس چنان سارق یا متعرض و مهاجمی، حبس غیرقانونی است و لذا مرتکب مستوجب تعقیب و کیفر است، یا عمل ارتكابی او دفاع مشروع تلقی می‌گردد و از مجازات معاف می‌باشد؟

در چنین وضعیتی، گرچه نفس عمل از مصادیق بازداشت یا حبس میباشد، و لذا علی‌القاعده باید جرم تلقی شود، لیکن با توجه به ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی که می‌گوید:

«هرکس در مقام دفاع از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب‌الوقوع عملی انجام دهد که جرم باشد در صورت اجتماع شرایط زیر قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود.

۱- دفاع یا تجاوز و خطر متناسب باشد.

۲- عمل ارتكابی بیش از حد لازم نباشد.

۳- توسل به قوای دولتی بدون فوخت وقت عملاً ممکن نباشد و یا مداخله قوای مذکور در رفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.

تبصره - وقتی دفاع از نفس و یا ناموس و یا عرض و یا مال و یا آزادی تن دیگری جایز است که او ناتوان از دفاع بوده و نیاز به کمک داشته باشد».

با تحقق شرایط مقرر در ماده قانونی، چون عنصر عمل ارتكابی (بازداشت یا حبس) زایل گردیده، چنین بازداشت یا حبسی غیرقانونی تلقی نمی‌شود، و مرتکب چنین بازداشتی، مستوجب مجازات به نظر نمی‌رسد.
«پی‌یربوزا»، در این باره می‌نویسد:

«شخص در مقام دفاع مشروع می‌تواند به جای آنکه طرف را بکشد یا بزند (مواردی که ماده ۳۲۸ پیش‌بینی کرده) سلاح یا چاقوی او را بگیرد بدون آنکه عملش سرقت باشد و یا او را توقیف کند بی‌آنکه عملش توقیف غیرقانونی تلقی گردد»^(۱)

گارو نیز چنین بازداشت موقتی را جایز دانسته^(۲) آقای دکتر پیمانی نیز همین عقیده را دارد.^(۳)

(۱) - باقری. دکتر عباس. رساله درباه دفاع مشروع. ص ۱۵۱.

(۲) و (۳) - پیمانی. دکتر ضیاءالدین. تفصیل قواعد دفاع مشروع در حقوق جزائی ایران. ص ۱۷۳.

۷- آیا فرار شخصی که تحت بازداشت یا حبس غیرقانونی می باشد

قانونی است؟

سؤال این است که چنانچه شخصی که در معرض دستگیری، یا بازداشت یا حبس غیرقانونی قرار گرفته و یا به طور غیرقانونی، دستگیر یا بازداشت، یا حبس گردیده، فرار کند، با توجه به اینکه فرار محبوس قانونی، طبق ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، جرم تلقی شده، آیا فرار چنان شخصی هم که آزادی اش بطور غیرقانونی مورد تعرض قرار گرفته، جرم تلقی می گردد، و مرتکب فرار به این لحاظ باید تعقیب و مجازات شود؟

در چنین وضعیتی، باز هم با توجه به آنچه که درباره مقاومت در برابر دستگیری و بازداشت غیرقانونی گفته شد، و با عنایت به مفاد مواد قانونی که حکم دفاع مشروع را بیان کرده اند، و ذکر آنها گذشت، و خاصه با امعان نظر به مفاد ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی، و ماده ۹۳ (تعزیرات) میتوان گفت، فرار چنین شخصی، مجاز و قانونی به نظر می رسد.

۸- آیا جرم بازداشت غیرقانونی قابل گذشت است؟

در مورد اینکه آیا جرم بازداشت غیرقانونی قابل گذشت می باشد و با گذشت شاکی خصوصی، تعقیب و اجراء موقوف می گردد یا نه؟

اداره حقوقی وزارت دادگستری، طی نظریه شماره ۴۴۹۴/۷-۸/۸/۱۳۶۹

چنین اعلام نموده است:

«بازداشت غیرقانونی و گزارش خلاف واقع حق الناس محض نبوده و دارای

حیثیت عمومی هستند و با گذشت شاکی همچنان قابل تعقیب میباشند»^(۱)

(۱) - ضمیمه روزنامه رسمی، شماره ۵۷۳، ص ۱۰، مسئله ۱۰.

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی